

@buxdu_uz

@buxdu1

@buxdu1

www.buxdu.uz

11/2023

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

11/2023

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2023, № 11, dekabr

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.
Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.
Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'liq Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoir Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bekova Nazora Jo'rayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Nigmatova Lola Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Xolliyev Askar Ergashovich, biologiya fanlari doktori, professor

Artikova Hafiza Toymurodovna, biologiya fanlari doktori, professor

Hayitov Shavkat Ahmadovich, filologiya fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Ixtiyarova Gulnora Akmalovna, kimyo fanlari doktori, professor

Rasulov Zubaydullo Izomovich, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Mirzayev Shavkat Mustaqimovich, texnika fanlari doktori, professor

Samiyev Kamoliddin A'zamovich, texnika fanlari doktori, dotsent

Esanov Husniddin Qurbonovich, biologiya fanlari doktori, dotsent

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, dotsent

MUNDARIJA *** СОДЕРЖАНИЕ *** CONTENTS		
TILSHUNOSLIK *** LINGUISTICS *** ЯЗЫКОЗНАНИЕ		
G'aniyeva O.X., Sattarova A.S.	O'zbek va ingliz tillarida so'z yasalishi hodisasining o'ziga xos va umumiy jihatlari	4
Radjabova M.A.	Teolingvistikada "Asmaaul Husna"ning semantik tahlili	9
Jo'rayeva M.M.	Gazeta sarlavhalarining tasnifi va funksiyalari (fransuz gazetalari misolida)	16
Abduqodirova Y.S.	Gapni komponent va sintaksemalarga ajratib tahlil qilish aniqlovchi, to'ldiruvchi va hol talqinida	21
Ganieva O.Kh., Akhmedova A.A.	Edwidge Danticat's mastery in indirect characterization ("The bridal seamstress")	25
Jo'rayeva M.M.	Fransuz gazeta sarlavhalarida pretsedentlik hodisalari	30
Adizova N.I.	O'xshatishlar – milliy-madaniy qarashlar ifodasi	34
Sadullayeva N.A., Azimova Sh.I.	The notion of "Family discourse" and its place in the system of english and uzbek family relations	39
Fayziyeva A.A.	Ingliz tilida inson ongi va aqliy faoliyati bilan bog'liq konseptual metaforalarning o'zbek tiliga tarjimai	46
Ibrahim C.	The communicative repertoire in times of globalization	51
Ikromova L.B.	Maqol va matallarning qiyosiy chog'ishtirma tahlili (fransuz va o'zbek maqol va matallari misolida)	57
Rustamova D.	Ensiklopedik lug'at maqolasining o'ziga xosligi	63
Сафарова М.Ж.	Методы исследования и анализа политического дискурса	69
Содикова Н.Г.	Немис тилида аспектиал маъноли аналитик характерга эга бирикмаларнинг турлари ва асосий белгилари	74
Axmedova M.B.	"Spirituality" semantik maydon sifatida: kategoriya, konsept va leksik birlik	80
Faleeva A.V.	The investigation of the modern colloquial english language in the perspective of level interpretation	88
Туракулова З.М.	О некоторых особенностях фразеологических новообразований в интернет-пространстве	96
Саидкулова М.	Анализ лексического состава русского языка: проблема сохранения и утраты слов в современности	100
Мухаммадиев Ш.М.	Современное использование русского языка в образовательной сфере Узбекистана	105
Ахмедова А.Х.	Закономерности вхождения новых слов в систему словообразовательных гнезд русского языка (на материале сетевых текстов)	109
Karimov R.A., Tursunova M.R.	O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asari tarjimasida parallel korpus prizmasi tahlilida asliyat muammosi tadqiqi	114
Matyakubov O.Q.	Tilshunoslikda modus, modallik hamda diktum kategoriyalarining o'zaro bog'liqligi	121
Petrova N.E., Koziyeva I.K.	Qadimgi rus ismlari	126

INGLIZ TILIDA INSON ONGI VA AQLIY FAOLIYATI BILAN BOG'LIQ KONSEPTUAL
METAFORALARNING O'ZBEK TILIGA TARJIMASI

Fayziyeva Aziza Anvarovna,
Buxoro davlat universiteti
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
a.a.fayzieva@buxdu.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada kognitiv tilshunoslikning asosiy tadqiqot yo'nalishlaridan bo'lgan konseptual metaforalar, xususan inson ongi va aqliy faoliyatiga bog'liq bo'lgan konseptual metaforalarning o'zbek tiliga tarjimalarida vujudga keladigan natijalar tahlil qilindi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, shaxsiy rivojlanishga oid adabiyotlarda eng ko'p uchraydigan metaforalar insonning aqliy faoliyati va ongi bilan bog'liq bo'lib, ularning konseptualizatsiyasi insoniyatning uzoq va yaqin o'tmishdagi tajribasiga borib taqaladi. Ingliz va o'zbek tillari misolida qiyoslanganda, mazkur tillarning turli til oilalariga mansubligi hamda xalqlarning tajribasidagi farqlar konseptual metaforalarda ham farqlanishga sabab bo'lar ekan.

Kalit so'zlar: konseptual metafora, aqliy faoliyat, metafora tarjimai, konseptual metafora tarjimai.

ПЕРЕВОД КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ МЕТАФОР, СВЯЗАННЫХ С РАЗУМОМ И
МЫСЛЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ЧЕЛОВЕКА, С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА
УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация. В данной статье проанализированы концептуальные метафоры, являющиеся одним из основных направлений исследований когнитивной лингвистики, особенно концептуальные метафоры, связанные с сознанием и мыслительной деятельностью человека и их перевод на узбекский язык. Анализ показал, что наиболее распространенные метафоры в литературе по развитию личности связаны с психической деятельностью и сознанием человека, а их концептуализация восходит к опыту человечества в недавнем и далеком прошлом. При сравнении на примере английского и узбекского языков были выявлены различия в концептуальных метафорах и это обуславливается тем, что эти языки принадлежат к разным языковым семьям, а также различия в опыте людей.

Ключевые слова: концептуальная метафора, мыслительная деятельность, перевод метафоры, перевод концептуальной метафоры.

TRANSLATION OF ENGLISH CONCEPTUAL METAPHORS RELATED TO HUMAN
MIND AND MENTAL ACTIVITY INTO UZBEK LANGUAGE

Abstract. In this article, conceptual metaphors, that are one of the main research areas of cognitive linguistics, especially conceptual metaphors related to human consciousness and mental activity, were analyzed with their Uzbek translations. The analyses showed that the most common metaphors in the literature on personal development are related to human mental activity and consciousness, and their conceptualization goes back to the experience of mankind in the recent and distant past. When comparing the example of English and Uzbek languages, the fact that these languages belong to different language families and the differences in people's experience also cause differences in conceptual metaphors.

Key words: conceptual metaphor, mental activity, metaphor translation, conceptual metaphor translation.

Kirish. Tilshunoslikda tadqiqot olib borishning kognitiv yo'nalishining paydo bo'lishi, keyinchalik metaforalar kognitiv nazariyasining vujudga kelishi metafora mohiyatiga oid yangicha qarashlarning shakllanishiga xizmat qildi. Kognitivist olimlarning e'tibori axborotni ifodalash, saqlash, qayta ishlash va uzatish mexanizmlarini o'rganishga, shuningdek, turkumlash va konseptsiya jarayonlarini o'rganishga qaratilgan. Binobarin, zamonaviy tilshunoslikda metafora til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi munosabat nuqtai nazaridan qarala boshlandi. Xususan, J.Lakoff va M.Jonson ta'kidlashganidek, konseptual metaforalar "ma'lum bir jamiyatning lingvistik va madaniy an'analarda mustahkamlangan manba maydoni va maqsadli maydon" o'rtasidagi barqaror muvofiqlikni ifodalaydi [10; 11]

E.Budaev va A.Chudinov metaforani “asosiy aqliy operatsiyalardan biri sifatida, dunyoni bilish, tasniflash, konsepsiyalash, baholash va tushuntirish usuli sifatida” ta’riflashadi [8; 7]. Ushbu ta’rifdan xulosa qilishimiz mumkinki, adabiy matnlardagi metaforalar dunyoning lingvistik tasviridagi individual muallifning o’zgarishlarini aks ettiradi va yangi bilimlarni qabul qiluvchi o’quvchilarga etkazishga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Shaxsiy rivojlanishga oid asarlarning tahlili ko’rsatdiki, eng ko’p uchragan metaforik modellar aynan insonning ongi va uning aqliy faoliyati bilan bog’liq. O’z-o’zini anglashning mantiqiy konsepsiyasiga asos bo’lgan e’tiqodlar insonlarning oqilona (ratsional) fikrlashi, xatti-harakatlarini aqlan boshqara olish tabiatiga ega ekanligi bilan bog’liqdir. Ushbu an’anaga muvofiq ravishda, shaxsiy rivojlanish adabiyotlari mualliflari fikrlar va his-tuyg’ular ongli ravishda nazorat qilinishi va boshqarilishi mumkin deb ta’kidlashadi. Ular shaxsiy rivojlanishni oldindan belgilangan va maqsadga erishish bilan yakunlanadigan ketma-ket mantiqiy jarayon sifatida ko’rishadi.

MIND IS A MACHINE / AQL (ONG) – MASHINA konseptual metaforasida inson miyasi xuddi mashina singari ishlashi g’oyasiga asoslanadi. J.Lakoff va M.Jonsonlar ham o’z ishlarida bir necha misollar orqali miyaning faoliyati mashina faoliyati terminlarida anglanishini ko’rsatib o’tishgan.

We’re still trying to *grind out* the solution to this equation. (Biz haligacha bu tenglamaning javobini “maydalashga” harakat qilyapmiz)

My *mind* just isn’t *operating* today. (Miyam bugun ishlamayapti)

Boy, *the wheels are turning now!* (O’g’lim, g’ildiraklar mana endi ishlab ketdi)

I’m a little *rusty* today. (Bugun miyam biroz zanglagan)

We’ve been working on this problem all day and now we’re *running out of steam*. (Bu muammo ustida kuni bilan ishlayapmiz, endi esa “bug’imiz” tugayapti (miyamiz energiyasi).

Yuqorida keltirilgan misollarda aqliy faoliyatni tasvirlashda mashinalar faoliyatini ifodalashda qo’llaniladigan fe’llar va otlar ishlatilgan. O’zbek tilidan farqli ravishda ular ingliz lingvomadaniyatiga xos ekaniga guvoh bo’lish mumkin, chunki ularni o’zbek tiliga xuddi shu metaforik model (AQL – MASHINA) shaklida tarjima qilganda mantiqsiz, o’zbek tili me’yoriy qoidalariga mos kelmaydigan tarjima kelib chiqdi.

Tahlilga tortilgan asarlarda ham AQL – MASHINA konseptual metaforasi bir necha o’rinlarda uchradi.

Remember the wonderful words of Goethe, “Just begin and *the mind grows heated*; continue, and the task will be completed! (Eat that frog, P.40.) // Gyotening ajoyib so’zlarini unutmang: “Shunchaki boshlang va *ongingiz qizib ketadi*, davom ettiring vazifa yakuniga yetadi. (Samaradorlikning 21 yo’li, B. 28.)

Your subconscious mind seems to go into a form of “*hyper-drive*” and your three most important goals will pop out of your head and onto the paper, often to the surprise of the person doing the exercise. (Eat that frog, R.58.) // Chunki bu vaqtda *ongosti giper protsessordek ishlaydi* va ko’zlangan eng muhim uch maqsad tezda miyangizdan qog’ozga ko’chadi. (Samaradorlikning 21 yo’li, B. 41.)

Insonning fikrlashi, aqliy faoliyati shaxsiy rivojlanish diskursi mualliflari uqtirganidek, mashina, xususan, kompyuter singari ishlaydi. Mashinaning kuchi, kompyuterning zamonaviy rivoji inson miyasi faoliyatiga o’xshatib yaratilgan, shuningdek, mashina va kompyuter inson ongi mahsuli bo’lsa-da, keyinroq insonlar ushbu o’xshashlikdan aqliy faoliyatlarini tasvirlashda foydalana boshlashdi. Ayniqsa, ingliz tilida bunday o’xshatishlar tizimli shakllangan. Yuqoridagi misolda ongostining oddiy protsessor emas, balki giper protsessor kabi ishlashi uning qudratiga o’quvchini ishontirish maqsadini qo’yadi.

Inson aqli (ongi) mavhum tushunchalardan biri sanalsa-da, u haqida fikr yuritilganda yoki muloqotda tasvirlanganda moddiy ko’rinish oladi hamda vazifasidan kelib chiqqan holda inson uni idish (xona) kabi tasavvur qiladi. Xususan, MIND IS A CONTAINER / AQL (ONG) – IDISH metaforasi uzoq vaqtdan buyon qo’llanilib kelayotgan, insoniy ongning bir qismiga aylanib ulgurgan konseptual metaforik modeldir. Aflotun bundan bir necha asr ilgari inson ongini qushxonaga o’xshatib, unda turli qushlar yashashi va har bir qush ma’lum bir ma’lumotlarni saqlashi haqida fikr yuritgan [14]. Aflotunning mazkur qarashi falsafiy tabiatga ega bo’lsa-da, keyinroq bu qarashlar g’arbda inson ongining moddiy ko’rinishda, ichida yoki tashqarisida boshqa narsalarni saqlovchi idish sifatida ta’riflanishiga asos vazifasini bajardi.

By *keeping that end clearly in mind*, you can make certain that whatever you do on any particular day does not violate the criteria you have defined as supremely important, and that each day of your life contributes in a meaningful way to the vision you have of your life as a whole. (7 habits of highly effective people, P. 42.) // Umringiz yakunini *doimo yodda saqlash* orqali kundalik ishlar jarayonida o’zingiz uchun eng oliy o’rinda turadigan mezonni buzmaydiz. Shu bilan birga, har kuni hayotingiz haqidagi yaxlit tasavvuringiz chindan ham istaganingizdek amalga oshishiga hissa qo’shib borasiz. (Muvaffaqiyatli insonlarning 7 ko’nikmasi, B.105.)

What this means is that you will never be caught up. *Get that wonderful idea out of your mind*. (Eat that frog, R. 36.) // Hammasiga ulgurishday g’ayrioddiy g’oyani *miyangizdan chiqarib tashlang* (Samaradorlikning 21 yo’li, B. 26.)

For all that was happening to him, his voice was strong and inviting, and his *mind* was vibrating with a million thoughts. (Tuesdays with Morrie, P.5.) // Dard kuchayib borayotganiga qaramasdan, uning jarangdor ovozi hali ham o'ziga tortar, *xayolida esa minglab o'ylar charx urardi*. (Morrining seshanba darslari, B. 12.)

Misollardan ko'rinadiki, inson ongi g'oyalar, fikrlar va o'ylarni o'zida saqlovchi idish singari ingliz insoniy olamining bir qismi sifatida tizimlashgan. Zero, uchala misoldagi *mind* so'zi o'zbek tiliga uch xilda, ya'ni *yod*, *miya*, *xayol* tarzida tarjima qilingan. Ularning barchasi inson aqliy faoliyatiga oid lingvistik birliklar bo'lsa-da, ikki tilda ushbu faoliyatni ifodalashning turli lingvistik ifodalar yordamida amalga oshirishini ko'rish mumkin. Umuman olganda, miyaning yoxud ongning idish singari tasviri inson tafakkurida boshning idish kabi anglanishidan kelib chiqqan holda, unda miyaning organ sifatida mavjudligi, miyada kechuvchi neyrooperatsiyalarning natijasida hosil bo'luvchi fikrlar, g'oyalar aynan miyada saqlanishi ushbu jarayonlar haqida fikr yuritishni, ularni anglashni soddalashtirish, guruhlashtirish, tavsiflash uchun intuitiv tarzda idish metaforalaridan foydalanishga sabab bo'ladi.

Yuqoridagi konseptual metaforaga teskari shaklda inson ongiga moddiy narsa, idish ko'rinishidan tashqari unga inson ichidagi alohida shaxs sifatida ham qaraladi. MIND IS A PERSON / AQL – INSON metaforik modelida mazkur qarash jamlangan bo'lib, misollardan shu namoyon bo'ladiki, ayrim o'rinlarda aql yoxud ong (ongosti) insondan mustaqil tarzda faoliyat yuritadi.

Use the present tense, positive and personal case so that they are immediately *accepted by your subconscious mind*. (Eat that frog, P.20) // Ular shu zahotiy oq shuuringizdan joy olishi uchun hozirgi zamon fe'lidan, ijobiy va o'zingizga aloqador vaziyatlardan foydalaning. (Samaradorlikning 21 yo'li, B.15.)

Gallagher's theory, therefore, predicts that if you spend enough time in this state, *your mind will understand* your world as rich in meaning and importance. (Deep work, – P.48.) // Shu bois, Gallager nazariyasida ta'kidlanadiki, shu alfozda etarlicha mashg'ul bo'lsangiz, ichki dunyongiz mazmun va ahamiyat jihatdan naqadar boy ekanini anglaysiz. (Diqqat, B.73.)

Misollarda inson ongi va ongosti qismi haqida so'z borib, bunda ong va uning bir qismi bo'lgan ongosti insonni boshqarib turuvchi alohida shaxs sifatida aks ettirilgan, ya'ni maqsadga erishishni niyat qilgan kishi o'sha maqsadlarni hozirgi zamonda, tasdiq shaklida va aynan shaxsiy hayotiga doir qilib yozishi ularning ongosti tomonidan tezlik bilan qabul qilinishi, ma'lum bir holatda muqim bo'lish, vaqtini sarflash natijasida ong inson hayotining mazmunan boyligini anglab yetishi kabi sifatlarning berilishi ongning shaxs sifatida ingliz tili va tafakkurida konseptuallashtirishini ko'rsatadi. Insonning ongosti yoxud shuuri masalasi ingliz shaxsiy rivojlanish diskursida tez-tez murojaat qilinadigan mavzu sifatida, ko'plab asarlar yozilishiga sabab bo'lgan. Fiziologik jihatdan olib qaraganda, insonning ongosti haqiqatda insonning ongli holatidan tashqari, mustaqil ravishda inson aralashuviz bir necha vazifalarni bajaradi, ya'ni yurak urishi, tana termoregulyatsiyasi, nafas olish kabi. Yangi fikr (New Thought) maktabi namoyandalari ushbu vazifalardan tashqari, ongostini qayta programmalash (ONG – MASHINA metaforik modeli aynan shu o'rinda yaqqol ko'rinadi) orqali inson o'z hayotini butunlay o'zgartirishi mumkinligiga ishonishadi va bu fikrni faol ilgari surishadi. Fikrlash tarzi, ong sozlamalari (mindset)ni o'zgartirish orqali istalgan maqsadga erishish mumkinligi ushbu asarlarning markazida turadi. Shaxsiy rivojlanish diskursi ham Yangi fikr maktabi namoyandalari g'oyalarini o'zida aks ettirgani holda, ong va ongostiga mustaqil shaxs sifatida qarab, inson hayotida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan o'zgarishlarni aynan ongning faoliyatiga bog'lashadi. Yuqoridagi misollarning o'zbek tiliga tarjimalarida AQL (ONG) – INSON konseptual metaforasi tushurib qoldirilib, hayotni o'zgartirish, uni anglash ongning emas, balki insonning o'z mas'uliyati ekanligi anglashiladi. Ammo barcha tarjimalarda ham bu tushuncha saqlanmagan, ayrim o'rinlarda tarjimonlar o'zbek tilida ham qayta tiklash imkoniyati bo'lgan o'rinlarda AQL (ONG) – INSON metaforik modelini qayta yaratishgan.

When you make out your list the evening or the night before, your *subconscious mind works* on your list all night long while you sleep. (Eat that frog, P.24.) // Agar bajaradigan ishlaringiz ro'yxatini bir kun avval tuzib chiqsangiz, uyqungizda ham *ongostingiz* tuni bilan o'sha narsalar ustida *ishlaydi*. (Samaradorlikning 21 yo'li, B.17.)

When you lose focus, *your mind tends to fix* on what could be wrong with your life instead of what's right." (Deep work, P.49.) // Siz diqqatni yo'qotganingizda, *ongingiz* to'g'ri yo'ldan ketish o'rniga *xato yo'nalishni tanlaydi*. (Diqqat, B.75.)

Ko'rinadiki, ongning faoliyatiga urg'u berganda, uning ahamiyatini yaqqol ko'rsatishda tarjimada ham ONG – INSON konseptual metaforasi yaratish zarurati paydo bo'ladi; bu o'zbek tili uchun yot tushuncha emas, balki lingvistik jihatdan verballashtirish imkoni mavjud metaforik modelidir.

Fikr va g'oyalar aqliy faoliyatning muhim qismi sifatida tilda metaforalashib, ingliz tilida bir necha konseptual metaforalarning yaratilishiga asos bo'lgan. Masalan, ingliz tilida shakllangan THOUGHTS ARE

CONTAINERS / FIKRLAR – IDISHLAR metaforik modelida g‘oyalar va fikrlar miya ichidagi alohida konteynerlar sifatida tasavvur qilinadi.

Casey’s return broke me out of my thought. (The Café on the Edge of the World, R.22.) // Keysining qaytishi meni fikrlash jarayonidan sug‘urib oldi. (Yer chekkasidagi qahvaxona, B. 23.)

It seemed like you were deep in thought when I walked over. (The Café on the Edge of the World, R.33.) // Yoningizga kelganimda ancha o‘yga botganday ko‘rindingiz. (Yer chekkasidagi qahvaxona, B. 36.)

Out of, in predloglari, odatda, ingliz tilida joy ichida yoki undan tashqarida kabi ma’nolarda ishlatiladi. Shuning uchun yuqorida aytilganidek, fikrlarning idish holatida ko‘rilishi ingliz tilidagi predloglar yordamida shartlangan. Aqliy faoliyat ham abstrakt tushuncha bo‘lgani sabab, ularni muloqotda ishlatishda moddiy hodisalarga oid insoniy tajribalarimiz ushbu jarayonga ham ko‘chirib o‘tkaziladi, chunki insonning kognitiv olamida bundan boshqa tajribalar mavjud emas. Fikrlar miya ichidagi alohida konteynerlar shaklida, inson ongi fikrlash jarayonida ma’lum bir fikr idishi ichida o‘tirgandek tasavvur qilinadi.

Ontologik metaforalarning yana bir turi IDEAS ARE OBJECTS / G‘OYALAR – OBYEKTLAR konseptual metaforasi g‘oyalarga obyekt, predmet kabi verballashtiriladi.

It’s a subject where I can give you the basic idea without having to gloss over the underlying economics (Deep work, P.111.) // Bu shunday mavzuki, u haqda sizga uning tagidagi iqtisodni tiqishtirmasdan ham asosiy g‘oyani bemalol aytib bera olaman. (Diqqat, B.166.)

Speaking from experience as someone who makes a living trying to sell my ideas to people: This is a powerfully addictive feeling! (Deep work, P.121.) // G‘oyalarni sotib tirikchilik qiladigan odam sifatida tajribamga tayanib aytishim mumkinki, bu odamni o‘ziga bog‘lab qo‘yadigan tuyg‘u! (Diqqat, B.181.)

Misollardagi give idea (g‘oya bermoq), sell ideas (g‘oyalar sotmoq) iboralari g‘oya oldi-berdisi moddiy obyekt ko‘rinishida muloqotda tasvirlanadi. Ammo ingliz tilida kundalik muloqotda tez-tez qo‘llanadigan to give an idea o‘zbek tilida kontekstga qarab yoki moddiy ko‘rinish olib, ingliz tilidagi singari g‘oya berish, fikr berish deb yoki gapning sintaktik holatiga qarab, muloqot vaziyatidan kelib chiqib, fikr aytmoq, g‘oyani aytmoq shakllarini oladi. G‘oyani sotish esa, o‘zbek tili uchun nisbatan yangi tushuncha bo‘lib, global iqtisodiy integratsiya natijasida intellektual mulk bo‘lgan g‘oya va fikrlarni sotish tushunchasi iqtisod kontekstidan tilga ko‘chdi.

Fikr va g‘oyalar obyekt sifatida qaralishi ularni ko‘rish mumkinligiga ishora qiladi. Ingliz tilidagi UNDERSTANDING IS SEEING/TUSHUNISH – KO‘RISH metaforik modeli tilga singib ketgan va I see iborasi tushundim ma’nosida qo‘llaniladi. Ushbu modelning o‘zi J.Lakoff va M.Jonson tomonidan tadqiq qilingan bo‘lib, uning turli shakllari, xususan, THINKING IS PERCEIVING/TUSHUNISH – QABUL QILISH[3], SEEING IS BELIEVING/KO‘RISH – ISHONISH[2; 9-12], THINKING IS SEEING/O‘YLASH – KO‘RISH [1; 221-238] yoki PHYSICAL VISION – MENTAL VISION/JISMONIY KO‘RISH – AQLIY KO‘RISH [6] ingliz tilida to‘la shakllanib ulgurgan konseptual metaforalar ekani isbotlangan.

Tahlilga tortilgan ishlarda ham yuqoridagi metaforik modellarning bir nechtasiga duch kelindi.

I think I see where this is going. (The Café on the edge of the World, P.57) // Bularning bari nimaga olib kelishini anglayotgandekman. (Yer chekkasidagi qahvaxona, B.66.)

I paused for a second, trying to envision what that would be like. (The Café on the edge of the World, P.67.) // Men buni tasavvur qilishga uringancha, yana ikki soniyalar jim qoldim. (Yer chekkasidagi qahvaxona, B.77.)

Misolda kelgan I see iborasi so‘zlovchining voqealar rivojini tushunayotganini ko‘rsatib kelgan, o‘zbek tilida ham tarjimada to‘g‘ri aks ettirilgan. Birinchi misolda TUSHUNISH – KO‘RISH metaforik modeli namoyon bo‘lgan bo‘lsa, keyingi misolda to envision fe’lida THINKING IS SEEING/O‘YLASH – KO‘RISH konseptual metaforasi voqelangan. To envision fe’li dictionary.com izohiga ko‘ra to picture mentally, especially some future event or events [13], ya’ni kelajakdagi voqea yoki hodisalarni aqlan tasvirlash, tasavvur qilish ma’nosini beradi. Ushbu so‘zning sinonimik qatorida mavjud view/see in one’s mind’s eye birikmasi aql ko‘zi bilan ko‘rish ma’nosini anglatib, xuddi shunday aql ko‘zi ifodasi o‘zbek lingvomadaniyatiga ham xosligini e’tirof etish kerak. Ayrim o‘rinlarda tarjimada yuqoridagi metaforik modellar qayta yaratilmagan bo‘lsa-da, o‘zbek tilida ham ushbu konseptual metaforalar mavjud bo‘lib, tasavvur qilmoq – ko‘z oldiga keltirmoq, voqealarga mantiqan yondashish – aql ko‘zi bilan qaramoq kabi iboralarda o‘z aksini topgan.

Mazkur metaforik modelni shartlantiruvchi kognitiv ko‘chish quyidagi ko‘rinishda amalga oshadi (Qarang: 1-jadval):

1-jadval

UNDERSTANDING / TUSHUNISH	←	SEEING / KO‘RISH
biluvchi	←	ko‘ruvchi
miya	←	ko‘zlar

LINGUISTICS

bilish qobiliyati	←	ko'rish qobiliyati
bilim	←	ko'ringan obyekt (narsa)

Tushunish bilan bog'liq yana bir konseptual metafora UNDERSTANDING IS GRASPING/TUSHUNISH – USHLASH bo'lib, inson biror voqelikni anglaganda ongi jismoniy tusga kirib, predmet yoki obyektни ushlagandek ushlashi ingliz tilida verballashgan.

I hadn't realized it, but as Mike was speaking, I was leaning forward to catch every part of what he was saying. (The Café on the Edge of the World, P.92.)

One way to quickly grasp the self-evident nature of principles is to simply consider the absurdity of attempting to live an effective life based on their opposites. (7 Habits of Highly Effective people, P.16.)

Ingliz tilidagi misollarda qo'llangan to catch, grasp fe'llarining asl lug'aviy ma'nosi ushlab olmoq, qattiq tutib olmoq bo'lib, keyinchalik ma'no ko'chishi bilan tushunmoq ma'nosini anglata boshladi. Umuman olganda, ko'rib chiqilgan va tahlilga tortilgan aqliy faoliyatga doir konseptual metaforalar o'rtasida o'zaro bog'liqlik mavjud. Ongning alohida shaxs sifatida qaralishi, fikr va g'oyalar ob'ekt ko'rinishida tasavvur qilinishi, tushunish jarayoni anglangan hodisani ushlash kabi verballashishi mantiqan bir-biriga bog'liq hamda sistemali ko'rinishda tilda ifodalangan.

Xulosa. Demak, metaforalarning konseptualizatsiyasi bu shunchaki tartibsiz ravishda sodir bo'ladigan jarayon emas, balki uzoq kuzatuvlar va tajribadan keyin tafakkurda intuitiv tarzda tizimli hosil bo'ladigan eng oliy tafakkur jarayoni hosilasi ekan.

Shaxsiy rivojlanish diskursi konseptual metaforalarining tarjimasida funksional-kommunikativ adekvatlik yondashuvi ustuvorlik qiladi. Binobarin, tarjimondan axborot uzatuvchining kommunikativ maqsadida hosil bo'lgan matn dominant (hokim) funksiyasini aniqlash va tarjima lingvomadaniy maydonida mavjud bo'lgan konseptual qoliplarni verballashtirish strategiyalarini belgilash talab etiladi.

Shaxsiy rivojlanishga oid asarlarda metaforik modellar ko'p hollarda tarjima tilida o'xshash metaforik model shaklida o'giriladi. Bu esa ingliz va o'zbek xalqining vaqt, hayot, o'lim, aqliy va hissiy faoliyatga doir konseptualashtirish jarayonlaridagi o'xshashliklarni ko'rsatdi. Manba sohaning farqli tushuncha bilan almashinuvi ingliz tilida mavjud idish metaforalarning ko'plab qo'llanilgan holatlarida namoyon bo'ldi.

ADABIYOTLAR:

1. Danesi M. (1990). *Thinking is seeing: Visual metaphors and the nature of abstract thought*. Semiotica, 80(3-4), 221-238.
2. Dundes A. (1972). *Seeing is Believing*. Natural History 81: 9-12) Danesi, M. (1990). *Thinking is seeing: Visual metaphors and the nature of abstract thought*. Semiotica, 80(3-4), 221-238.
3. Lakoff G., Johnson M. *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to western thought*. Basic books. 1999.
4. Newport C. *Deep work*. – New York; Boston, Grand Central Publishing, 2016. – 287 p.
5. Strelecky J. *The cafe on the edge of the world*. – Aspen Light Publishing, 2020. – 136 p.
6. Sweetser E. (1991). *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure* (Vol. 54). Cambridge University Press
7. Tracy B. *Eat that Frog*. – Berrett-Koehler Publishers, 2002. – 129 p.
8. Будаев Э.В., Чудинов А.П. *Когнитивная теория метафоры: новые горизонты* // Известия Уралского федерального университета. Вып. 1. 2013. С. 6-13.
9. Кови С.Р. *Муваффақиятли инсонларнинг 7 қўникмаси*. – Тошкент: Ниҳол, 2021. – 378 б.
10. Лакофф Дж., Джонсон М. *Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А. Н. Баранова*. Москва: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
11. Нюпорт К. *Диққат: Чалгитувчи дунёда муваффақият сирлари*. – Тошкент: Ниҳол, 2021. – 230 б.
12. Стрелеки Ж. *Ер чеккасидаги қаҳвахона*. – Тошкент: Шарқ-зиё заковати, 2021. – 208 б.
13. Трейси Б. *Самарадорликнинг 21 йўли*. – Тошкент, 2021. – 92 б.
14. Элбом М. *Моррининг сешанба дарслари*. – Тошкент: Ёш куч, 2021. – 165 б.
15. <https://www.dictionary.com/browse/envision>
16. <https://www.gutenberg.org/files/1726/1726-h/1726-h.htm>